

La guerra civil

Fou una primavera tràgica aquella que precedí l'esclat de la guerra. Hi havia hagut successives crisis de govern, un gran augment de la conflictivitat social i laboral... Tot plegat va portar a una espiral terrorista d'atemptats, i de represàlies i de pors... Tot ho tinc confús. Es fa difícil seguir en la memòria, la cronologia dels fets, de les notícies, dels rumors.

A casa, intento recordar, veig el pare cada dia més amoïnat, més preocupat, extremadament nerviós. Tot just en arribar de la feina s'enganxa a la ràdio per escoltar les últimes notícies, o bé, abstret del tot, es posa a llegir el seu diari: *Las Noticias*. Contra el seu costum, fins i tot s'oblida de preguntar, si no em troba a casa, per la “menuda” (aquesta “menuda”, naturalment, era jo). Aquest detall commovedor em fa revenir aquella angoixa opressiva, aclaparadora, d'aquells dies previs, dies d'incertesa, de mals averanys... Què passarà?

I va esclatar el Glorioso Alzamiento, l'aixecament armat de la dreta! Aquell diumenge 19 de juliol del 1936 vam sentir un gros rebombori, trets i grans crits al carrer: passaven grups, escamots de descamisats, suats, bruts, cridant com bojós, enarborant armes i estaques amb draps vermells i negres (o eren banderes?). Feien feredat! Els pares ens van prohibir baixar al carrer. —Serà qüestió d'unes hores, potser d'alguns dies, però tot s'arreglarà—, deia el pare no sé pas si convençut de debò.

Aviat va córrer la veu entre els veïns: atacs, profanació de temples i convents (al monestir de Sant Daniel hi van trobar calaixos amb fetus i criatures mortes, es deia), crema d'esglésies, detinguts a dojo. Més tard sabérem d'assassinats, de tota classe de tropells comesos per aquelles hordes salvatges. Era la resposta delirant a l'aixecament de l'extrema dreta...

No sé en quin moment d'aquells primers dies, el pare va pujar a dalt al traster (allà, al terrat cobert, n'hi havia un per a cada pis) i en va baixar la seva escopeta de cacera, aquella escopeta que tant cuidava i estimava... i per la finestra de la galeria sobre l'Onyar, on hi teníem la cuina, la va tirar al riu... Mai més se'n compraria una altra! Com em va sorprendre aquell gest! Es que en aquells moments de tensió extrema s'anava contra “els burgesos” i aleshores aquest terme s'aplicava i s'entenia com a explotadors de la classe treballadora. I el pare podia ser considerat així per algun exaltat, d'entre la dotzena de treballadors de la Fàbrica del Gas, per la seva condició d'encarregat: Tot amb tot, no deixava de ser un simple empleat, un altre empleat més. És clar que els seus immediats superiors eren en un altre edifici, l'*Energia*, en deien. La gran empresa d'aleshores “*Riegos y fuerzas del Ebro*” ho abraçava tot: el gas i l'electricitat. A aquest edifici principal, situat en el proper carrer de la Sèquia, en Joan, el pare, hi havia de dur cada dia, diumenges i festius inclosos, el *parte* corresponent. La fàbrica, la producció-destil·lació del gas, funcionava sempre, nit i dia. En aquest comunicat diari hi venien especificats els noms dels treballadors distribuïts en els tres torns, a més de

les incidències de la producció, distribució i consum dintre i fora de la ciutat. Segur que hi va haver els primers dies alguns moments d'especial tensió a la fàbrica (intueixo que és quan va llençar l'escopeta de cacera a l' Onyar). La cosa, però, es va anar apaivagant de mica en mica, com no podia ser d'altra manera considerant el caràcter bonhomios del meu pare. I va seguir el treball i la rutina, com sempre.

Arribant aquí haig de parlar dels forns (eren sis, eren vuit, eren més?), aquells paorosos forns que a mi tant m'impressionaven perquè eren la representació de l'infern terrible que m'havien descrit i dibuixat a les classes de Catecisme del diumenge. Aquests forns s'havien d'alimentar contínuament amb el carbó, la hulla que tenien emmagatzemada a la mateixa entrada de la fàbrica, aquella immensa nau convertida en una gran carbonera.

Només d'entrar, just passada la gran portalada, ja trepitjaves una plataforma movable que corresponia a la bàscula que servia per pesar la hulla que venia en grans carros. A l'esquerra, la caseta des d'on es verificaven i anotaven les pesades, i tot seguit venia la porta que donava al despatx de l'encarregat i a dues o tres habitacions amb comptadors de gas, la majoria nous de trinca per anar instal·lant i uns quants d'antics, molt curiosos, que, talment una guardiola, tenien una escltxa per on s'hi anaven introduint les monedes. A part d'això, l'entrada era una immensa carbonera; a banda i banda hi havia les impressionants piles de carbó que arribaven a tocar el sostre. S'havia de passar entre mig (el passadís, però, era prou ample per poder fer-ho sense gens d'angúnia) per poder sortir a cel obert, al gran pati. Ja en ell, a mà esquerra s'obria la porta del taller i de seguida, al costat, hi havia la porta per entrar als forns. La resta del pati estava ocupat pels gasòmetres, tres monstruosos cilindres metàl·lics, dos de molt grossos i un altre no tant. Els gasòmetres eren els dipòsits on es guardava el gas, el producte de la destil·lació de la hulla. Estaven mig soterrats i a mida que s'anaven emplenant anaven emergint, creixent, i podien assolir ben bé l'alçada de dos pisos. De petitona m'hi havia passejat més d'una vegada per sobre.

Menció especial es mereixen aquells forns on es feia la combustió de la hulla. En entrar a la gran nau ja es notava una temperatura molt més alta, però quan n'obrien ni que fos només un per tal de carregar-lo, instintivament havies de recular, no tan sols per la calor extremada que t'arribava, talment la bafarada d'un gran drac llegendari, sinó també per l'espant que et produïa aquella boca de foc, aquella gola incandescent, a la qual dos fagoners suats i emmascarats, un per banda, alimentaven ràpidament i rítmicament amb grans paletades d'aquell carbó tan negre i lluent de l'entrada

En Modest, el xicot de la meva germana, ho va sofrir d'una altra manera. A ell i al seu soci els ho requisaren tot i, naturalment, van deixar de ser els amos d'aquella empresa que havien muntat amb tanta il·lusió i tantes fatigues. A part d'algun insult escadusser o d'amenaçes velades (també eren "burgesos") van continuar treballant d'encarregats (qui sabia fer-ho, si no?) ara, però, a les ordres del Comitè, de la col·lectivitat. No sé si m'explico prou bé.

Tot i amb això, l'Anita i en Modest es van casar de seguida que van poder ja el 1937, pel civil, naturalment —no hi havia cap altra opció. Va ésser una cerimònia més aviat trista, el fantasma de la guerra el teníem al davant, tot i l'esperança que seria curta... Abans havien trobat un pis que estava molt bé, prop de la Catedral, amb el luxe afegit d'una petita cambra de bany, amb lavabo i banyera, i a part el vàter amb la seva cisterna de l'aigua incorporada (una meravella per mi, quan a

casa només teníem una única aixeta a la cuina). A més a més hi havia una terrasseta molt bonica amb plantes , fins i tot un arbre, o arbust, de maria-lluïssa, tot al voltant. I l'havien moblat i equipat molt bé.

I tornant a les primeres setmanes i mesos després del fatídic dia 19 de Juliol. Aviat es formaran les primeres columnes de milicians, de voluntaris, a part de l'exèrcit regular. Una noia, veïna del costat de casa, l'Encarna, que treballava a la Grober (la fàbrica de botons, cintes, vetes, fils, cordons, etc. que donava feina a mitja ciutat) ens va sorprendre un dia al veure-la al carrer vestida de miliciana (pantalons i camisa blau fosc amb el corresponent gorret i la seva borleta), fent-ne ostentació i parlant a crits amb la Celestina, “la comunista del barri”, que vivia a la cantonada. Aviat l' Encarna se n'anirà al front. I al cap de poc la meva germana va rebre una carta d'ella adjuntant-n'hi una altra, d'un brigadista voluntari internacional que li demana que vulgui ser la seva “padrina de guerra”. L'Anita, prou ocupada, m'ho va traspasar a mi... D'aquesta manera, als meus quinze anys acabats de complir, em converteixo en la corresponsal d'un soldat de més de 30 anys, que ha vingut d'Oran, que domina el francès, l'espanyol i l'àrab, un delineant d'ofici, que, deixant-ho tot, el seu benestar, la família, la mare sobretot, i un bon treball, ve aquí a defensar els seus ideals fins a exposar la seva vida...

I aquí comencen els meus maldecaps, els meus esforços per trobar el tema adequat i suficient davant d'una quartilla en blanc per dirigir-me a tal personatge. Van ser dos anys d'un intercanvi epistolar que va resultar molt profitós per a mi perquè va estimular-me en l'escriptura i va elevar molt la meva autoestima... però... qui havia d'ajudar a qui? Va ser també profitós per a ell? Quan li expressava els meus dubtes, ell es desfeia en elogis i em deia que les meves lletres les rebia amb molta il·lusió. Les seves respostes, puntuals, foren sempre d'una correcció extrema (sempre em va tractar de vostè), escrivia amb una bonica cal·ligrafia i el seu castellà era gairebé impecable (ho dic perquè de vegades el barrejava amb el francès). Es deia Enrique Pérez Coll, d'origen espanyol, sens dubte, però mai se'm va ocórrer comentar-li-ho. La nostra relació no sempre va ser regular, hi va haver alguna interrupció deguda a les conseqüències mateixes, directes, de la guerra: un cop, al setembre del 36, va ser hospitalitzat per pal·ludisme, em va dir; una altra vegada, a finals del 37, per canvi de destí, de Brigada; una última vegada per...

Quan li vaig enviar segells, que mai no m'havia demanat, m'ho va agrair moltíssim, ja que li era molt difícil d'adquirir-ne. Més endavant, quan li vaig enviar uns paquets de tabac també va estar molt content i en la seva lletra de resposta hi va incloure més diners dels que jo havia gastat. Llavors es va atrevir a demanar-me llibres, però sempre amb la condició que els pagava ell. Era comissari de guerra, però allà, a primera línia del front, els diners li servien de ben poca cosa.

A mi m'era difícil de trobar llibres més o menys encertats, sobretot perquè els prestatges de les llibreries, com els de qualsevol altra botiga, eren cada dia més buits. Recordo *La Madre* de Màxim Gorki; alguna de les obres dels germans Dumas; *Camins de França* de Puig i Ferrer... A principis del juliol del 1937 l'Enrique havia anat amb permís a Oran a veure els seus (des d'allà em va enviar una postal, que encara conservo). A la tornada va venir a Girona! Es va presentar a casa amb un bon pastís i en aquest una dedicatòria: “A mi madrineta”! Per mi va ser quelcom d'extraordinari, d'enlluernador, podria dir tenint en compte la meva edat i també les circumstàncies restrictives de la guerra. Faltaven ja tantes coses!

Personalment no em va decebre. Vaig veure en ell un “home” senzill, seriós, molt educat, amb conviccions polítiques i morals ben arrelades, ponderat, en una paraula. Aquell dia va quedar-se només a dinar, no tenia temps per a res més, la guerra l’esperava...

Varen passar quasi catorze mesos més, sempre en el front, en el front d’ Aragó, sense ni un sol dia de permís. Mai no se’n va queixar! ... Ho recorda en una carta del 29 d’agost del 38, i diu, esperançat, que és probable que li donin uns dies i que vindrà a Girona, que recorda amb goig, a visitar-nos. Agraeix l’acollida que li vam dispensar “a pesar de ser un intruso”; diu que té moltes ganes de veure’ns i em felicita pels meus flamants 17 anys acabats de fer.

Mentrestant s’està desenvolupant la tristament famosa Batalla de l’Ebre. Devia escriure encara un parell de vegades més encapçalant l’escrit amb un simple “en campanya” i la data. L’última va ser escrita el 3 d’octubre... No la tinc, però sí que conservo la meua, de resposta, escrita el 9, que em varen retornar a finals de mes, amb una D molt grossa en vermell dibuixada en el sobre, a més d’una petita nota en llapis:”se incnora Hospital”. També em retornaren la que vaig escriure el 15 de novembre amb D grossa i la nota “Herido”. I una altra, amb segell i tampó estampat “Ignorado Hospital. El Cartero”....

Aquest breu, o no tan breu, episodi de la meua vida em va marcar molt, i va deixar en mi un pòsit de frustració i de desesperança, amb un regust molt amarg, davant del sacrifici estèril dels ideals d’una persona tan íntegra.

Em resten unes massa poques cartes i la postal des d’Oran d’aquell únic permís de què va disfrutar. Les altres, les que podien ser més comprometedores en el temps de la dictadura franquista, vaig destruir-les... Una única fotografia de carnet que havia tingut d’ell, ja fa molt de temps que l’he perduda... Què em queda, doncs? Només el record d’una persona excepcional, entregada del tot als altres... No és, però, ja això un privilegi?

La guerra segueix...fins quan?

Aquesta guerra cruel, fratricida, que havia de durar quatre dies, es va allargant i allargant, es fa inacabable. A reraguarda, les condicions de vida es van fent més difícils cada dia, es van endurint i agreujant per moments: restriccions de tota mena, cues per a tot, especialment per al pa i altres aliments bàsics; s’imposa la tarja de racionament, apareix “l’estraperlo”, escassegen també les medecines... Ara es més corrent veure pel carrer persones amb una boina ben encasquetada perquè s’han hagut de rapar els cabells després d’haver sobreviscut al tifus. Una altra malaltia, també endèmica a Girona, la tuberculosi, s’estén, augmenta. Una amiga meua, la Madrenys, veïna del carrer de les Ballesteries, mor als 17 anys, d’una tisi galopant.

I hi ha encara un altre motiu de preocupació i d’angoixa: en Modest, el meu cunyat. Tot primer teníem l’esperança que la guerra acabaria abans que pogués tocar-li el torn de la seva incorporació forçosa a files. Però no, la fi d’aquell malson no es veia enlloc i el govern republicà anava cridant, una després de l’altra, les lleves més joves. Els temors es confirmen i en Modest, vestit de soldat, ha de marxar... Jo ja me l’estimo com si fos aquell germà que no vaig arribar a conèixer.

Amb el pas dels dies, setmanes i mesos, un, però, es va habituant a tot o, si més no, ho sembla. Aquella angoixa persistent es queda com adormida al fons de l’ànima. Tot i així, es revifa fàcilment al més petit ensurt, o no tan petit, com les

males notícies del front, millor dit, dels fronts de guerra, o els bombardejos que comencen a sovintejar i que ens fan sortir de casa. Una sirena estrident, estentòria, ens avisa perquè marxem corrents cap al “refugi”, i allí ens trobem amb els veïns del barri. Quan el perill hagi passat, la sirena tornarà a sonar i podrem tornar a casa. Més d’una vegada, però, havíem sentit primer el soroll, el rumrum dels avions italians i el xiulet de les bombes abans que l’avís de la sirena. Llavors ja no teníem temps de sortir i ens quedàvem a la cambra dels pares, on havíem mogut l’armari de la roba posant-lo perpendicular al balcò i així ens deixava un racó en l’angle de les parets mestres. Allà ens hi aplegàvem, sempre amb un palet a la boca per tal de mantenir-la entreoberta. La mare era extremadament sensible al xiulet de les bombes, tremolava com una fulla i fins i tot xisclava entre dents.

Amb qualsevol ensurt, repeteixo, llavors aquella angoixa es feia asfixiant, aflorava, et pujava a l’estómac, et constrenyia el cor i t’arribava fins a la gola. Tinc viu a la memòria el dia aquell que acompanyàvem la cunyada de la meva germana a Sant Gregori on s’havia establert amb la seva família. Quan érem a la Devesa, abans d’arribar al Pont de la Barca sobre el Ter, van presentar-se dos avions “nacionals” que van començar a tirar bombes... Estirades al terra, totes tres, sota els arbres, les sentíem xiular cada cop més a prop... Hi va haver un moment que vaig mirar enlaire i vaig veure la bomba que baixava en picat cap a nosaltres amb un penetrant xiulet eixordador... em vaig amorrar a terra, entre les fulles, veia la meva mort imminent, segura, em vaig encomanar a Déu amb tota l’ànima. Tot això, en un instant... L’espètec atronador de l’explosió i la caiguda de branques i fulles sobre nosaltres i els paquets que portàvem, ens va fer reviure. No sé on va caure, evidentment no gaire lluny d’on érem. Més endavant, ja en la carretera i a cel descobert, tornem a sentir els avions. En un camp proper hi havia una caseta i a redòs d’ella vam suportar una altra sessió de xiulets i explosions, aquesta vegada, però, més llunyana.

En el primer setembre de la guerra, (o fou l’octubre?), m’incorpo a l’Institut. Res no és igual: falten alguns professors que ja no veuré mai més, com els meus apreciats mossèn Dr. Llauro, el de Llatí, o el Sr. Espona, catedràtic de Lengua i Literatura. Ja no podré anar a les Escolàpies – em queda el record trist i amarg del dia aquell de juny, a les acaballes del curs passat, quan les monges ens reben tristes i torbades, vestides de “paisà”, malgirbades, com si no recordessin com es vestien abans de ser religioses ... Evoco les parets de les aules nues, despullades de qualsevol signe religiós... Vàrem plorar molt nosaltres abraçades a elles, i elles també ploraven...

M’he matriculat al cinquè curs de Batxillerat, sense il·lusió. Vaig fent, sols el més just, fins i tot arribo a tastar la sensació de “fer campana” : a hores de classe em veig pujant les escales de la Catedral, arribar a la plaça dels Apòstols i sortir pel Portal de St. Cristòfol a gaudir de la serena bellesa de la vall de St. Daniel. Tot d’una, però, un dia se’ns acosta un home per tal d’ensenyar-nos els seus atributs virils... Espantades, vàrem fugir corrents, i ja no hi vam tornar més. Devia ser llavors quan, almenys un cop, vàrem anar al Palau de Justícia, a tocar de l’Institut, on es feien els judicis de guerra. No hi enteníem res, no era gens agradable i, a més, ben aviat ens prohibiren d’entrar-hi. Aprovo el curs, més aviat justet. A propòsit, recordo que el nou professor de Llatí al entregar-me la nota final hi va afegir : “a vostè l’aprovo per la bona nota de l’any passat”... (Això, és clar, no ho vaig pas explicar a casa) Va ser un cop fort al meu orgull, els meus fums van anar baixant i

tant és així que vaig pensar que mentre durés la guerra era millor que canviés l'orientació.

Per al pròxim curs 37-38 s'anuncia el concurs-oposició per entrar a l'Escola Normal; es demanen els cinc anys de Batxillerat que jo acabo d'obtenir. El Pla Professional del Magisteri aleshores vigent estava formant mestres excel·lents. M'hi presento. Es una vertadera oposició que, si la guanyes i fas bé els tres cursos de carrera, ja surts amb plaça guanyada. Devíem ser una cinquantena o més els opositors que ens hi vam presentar, però al final només vam ser admesos vuit nois i vuit noies.

Així doncs, al setembre començo a la Normal, amb la il·lusió renovada. La majoria dels professors que hi queden, com el senyor Miquel Santaló, i almenys dos dels nous que han vingut de fora de Catalunya fugint del franquisme, són més que excel·lents. Em plau recordar les altes disquisicions filosòfiques de la professora, de Filosofia, naturalment, Dª Mª Luisa García Medina, que a classe ens explicava magistralment el tema i nosaltres havíem de recollir-ne els apunts directament en una llibreta que teníem a propòsit i que al final ella s'enduïa per corregir. Allò era un examen diari, que ens va espabilar moltíssim. També recordo les bones lliçons del Sr. Ponce, de Mates, amb innombrables i rapidíssims exercicis orals de càlcul mental (aquí sí que jo hi fallava sovint); ell també ens feia la classe de gimnàstica, a estil militar, molt divertida... I les classes de Música del Sr. Tomàs Sobrequés, que tenia una botiga d'instruments i coses de música a la Rambla —la seva muller la teníem de Geografia, em sembla. El sr. Sobrequés, en Tomaset li dèiem, ens va ensenyar un munt de cançons regionals que posteriorment em van ser de molta utilitat a l'escola. Com que jo, des dels deu anys cantava en l'Orfeó Cants de Pàtria —que dirigia l'excel·lent mestre el sr. Josep Baró Güell— i allí hi havia après les primeres nocions de solfeig i llavors tenia una veu bastant acceptable de tiple, des de les primeres lliçons em posava al costat del piano i el sr. Sobrequés m'ho feia repetir i repetir primer a mi....

No cal dir, em sembla, que recupero plenament l'afició per l'estudi. En aquest sentit, doncs, fou un temps prou feliç. Al curs següent, el 38-39, quedem només les vuit noies, més dues que s'incorporen, filles del general o coronel Villalba, que diria que venien de Melilla. Eren molt guapes, encara que tenien la pell molt fosca i, per això nosaltres deduïrem, gratuïtament i amb imaginació, que la seva mare devia ser indígena de l'Àfrica. Dels nois en queda només un, el més jove, l'Albert Rosell, nascut el mateix dia i any que jo, el 24 d'agost del 1921. Els altres s'han hagut d'incorporar a l'exèrcit, la majoria són de la "lleva del biberó".

Però aquest curs ja no el podrem acabar....

Maria Puig Mas